

Ksenia Kostenicz, Zofia Makowiecka

"Библиография русских переводов произведений Адама Мицкевича",
В. Н. Стефанович, И. Л. Курант,
Москва 1956, Всесоюзная
Государственная Библиотека
Иностранной Литературы...:
[recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 48/3, 223-228

1957

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

w Polsce w różnych okresach jej historii są bardziej widoczne, łatwiejsze do odczytania.

A oto inne spostrzeżenia edytora poczynione przy analizie utworu i charakterystyce jego recepcji w Polsce. Pierwsze: w historii aresztowania Jamesa widoczny jest wpływ fragmentów *Rękopisu znalezionej w Saragossie* Jana Potockiego. Drugie: widoczne jest nawiązanie do niektórych ustępów powieści Marii z Czartoryskich Wirtemberskiej *Malwina, czyli domyślność serca*. Najbardziej interesująca uwaga dotyczy Niemcewiczowskiego *Jana z Tęczyna*. Emil Kipa dowodzi, że powieść Niemcewicza była swoistą formą polemiki z nieżyjącym już Potockim i jego stosunkiem do przeszłości Polski. Ujemnej opinii Potockiego o roli „baronów ciemnogrodzkich“ przeciwstawił Niemcewicz „dodatnią w pewnej mierze rolę możnowładztwa polskiego“ (s. C). Teza śmiała i pociągająca w szczegółach. Czy jednak w pełni przekonująca? Czy naprawdę problematyka powieściowa obu utworów jest zbieżna i w motywie historii Tęczyńskiego oraz Cecylii można widzieć odpowiednik miłości Wacława i Wandy? Czy historia fantastycznej podróży do Ciemnogrodu przypomina w czymkolwiek przygody bohaterów *Jana z Tęczyna*? Powieść Niemcewicza jest pierwszą u nas powieścią historyczną typu walterskotołwskiego, co — rzecz jasna — pociągnęło za sobą dalsze konsekwencje, gdy chodzi o stosunek do przeszłości narodowej i o sposób jej przedstawienia. *Podróż* natomiast wyrasta z innych tradycji literackich i służyć miała innym celom politycznym.

Skoło już mowa o recepcji *Podróży*, warto dorzucić jeden szczegół, zauważony przez Mariana Szyjkowskiego w książce „*Génie du christianisme“ a prądy umysłowe w Polsce porobiorowej*: echem powieści Potockiego była drukowana w Pszczółce Krakowskiej (1820—1821) opowieść *Podróż do Szarogrodu*, stanowiąca satyrę na arystokrację, naśladowców cudzoziemszczyzny i różne wady szlacheckie.

Nowe wydanie *Podróży*, poprzedzone wyborem felietonów *Świstka krytycznego*, przypomniało wybitnego męża stanu i historyka sztuki jako pisarza, który w ciągu pierwszych lat Królestwa odegrał niemałą rolę w życiu publicznym i literackim.

Otrzymaliśmy bardzo staranne wydanie tekstu, porównane z zachowanym częściowo w papierach Potockiego brulionem, tu i ówdzie poprawione. Nowe, cenne studium Emila Kipy przedstawiło Potockiego na tle ówczesnej rzeczywistości i powiązało go z wypadkami, w których odegrał wybitną rolę. Dzięki temu autor *Podróży do Ciemnogrodu* stał się postacią bliższą i bardziej zrozumiałą, a jego utwory literackie otrzymały wyraźne cechy dokumentu postępowej myśli polskiej.

Zdzisław Libera

Стефанович В. Н., Курант И. Л., БИБЛИОГРАФИЯ РУССКИХ ПЕРЕВОДОВ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АДАМА МИЦКЕВИЧА. Москва 1956. Всесоюзная Государственная Библиотека Иностранной Литературы, s. XV, 1 nlb., 144, 4 nlb.+1 tablica.

Walne miejsce w plonie Roku Mickiewiczowskiego zajmują świadectwa wyrosłych z działalności poety międzynarodowych więzi kulturalnych. Szczególnie interesujące są dokumenty najbardziej ścisłe — „obrachunki biblio-

graficzne“, które przynosząc dokładną ewidencję obcych *Mickiewiczianów*, wymierzają znaczenie i zasięg promieniowania słowa Mickiewicza w świecie. Poważną publikację tego typu zapowiedzieli na międzynarodowej Sesji Mickiewiczowskiej (17—20 kwietnia 1956) uczeni radzieccy, przywożąc do Warszawy maszynopis najnowszej i najpełniejszej bibliografii rosyjskich przekładów Mickiewicza. Dziś *Библиография русских переводов произведений Адама Мицкевича* (nazywana tu dalej *Bibliografią*), sporządzona przez Stefanowicza i Kuranta, jest już dostępna w formie książki wydanej przez Wszeczwiązkową Państwową Bibliotekę Literatury Obcej w Moskwie.

Bibliografia informuje o wydaniach zbiorowych¹ i wyborach dzieł Mickiewicza, o książkowych edycjach poszczególnych utworów, przedśledza nadto przekłady rozsiane po czasopismach, almanachach i wydaniach dzieł poetów, którzy Mickiewicza tłumaczyli. Zasięg chronologiczny obejmuje okres od lat dwudziestych w. XIX² do r. 1954 włącznie³. Do roku 1882, tj. do momentu ukazania się pierwszego rosyjskiego wydania dzieł Mickiewicza, przejrano także opracowania historycznoliterackie, wyłuskując z nich przekłady całości lub większych fragmentów utworów poety. Celowo pomijano jedynie nuty ze słowami Mickiewicza oraz utwory mylnie mu niegdyś przypisywane.

Zasadniczo *Bibliografia* wylicza tylko druki z terenu Rosji, cytując wydawnictwa zagraniczne jedynie w drodze wyjątku. Tak na przykład wymienia ona nielegalne londyńskie wydania dzieł Rylejewa (wyd. pierwsze: 1861) i lipską antologię *Лютня* (wyd. pierwsze: 1869), chodziło bowiem o zawarty w nich przekład (Ogariewa) wiersza *Do przyjaciół Moskali*, który w Rosji zaczął się ukazywać jawnie dopiero od roku 1906. Z wydawnictw publikowanych na ziemiach polskich uwzględniono druki zwarte z okresu zaborów (jedyna pozycja międzywojenna, *Sonetny krymskie* w przekładzie B. Święcickiego (Wilno 1935), trafiła do spisu chyba przypadkowo), nie sięgano natomiast do czasopism. Stąd np. brak *Farysa* w przekładzie O. Talmi (Kurier Warszawski, LIV, 1874, nr 165).

Samo przekartkowanie *Bibliografii* orientuje, że literaturze rosyjskiej przyswojony został niemal cały dorobek Mickiewicza. Nie były przełożone *Zdania i uwagi*, kilka wierszy⁴ i pewna liczba utworów, które nie mogą lub nie powinny być tłumaczone. Są to specyficznie polskie w swej treści *Wiersze Franciszka Grzymały* i *Do Franciszka Grzymały*, pisma gramatyczne i recenzje, przekłady Mickiewicza z poetów obcych⁵, bardzo drobne wiersze i urywki, wreszcie — młodzieńcze utwory o charakterze okolicznościowym lub organizacyjnym oraz wczesne próby epickie i opowiadania.

Indeks tłumaczy obejmuje 217 nazwisk, wśród nich poetów tej miary co Asiejew, Balmont, Briusow, Bunin, Fet, Kozłow, Lermontow, Majkow,

¹ Było ich cztery. Ostatnie, pięciotomowe, wyszło w latach 1948—1954 pod redakcją Dymitra Błażoja, Maksyma Rylskiego, Marka Żiwowa i innych.

² Pierwszy drukowany przekład (*Świtez*, pióra K. S. S-cz) ukazał się we wrześniu 1825 w czasopiśmie *Новости литературы*.

³ Znajdują się też pozycje z r. 1955, ale rejestracja ich nie jest pełna.

⁴ „Broń mnie przed sobą samym...“, „Geby za lud krzyczące...“, *Nocleg*, „Pytasz, za co Bóg trochę sławy mnie ozdobił...“ i „Snuć miłość...“

⁵ Niektóre z nich (*The Meeting of the Waters* z Moore'a i dwa sonety z Petrarcki) jednak przełożono.

Mej, Ogariew i Puszkina. Nie uwidocznieni w indeksie, ale licznie w *Bibliografii* reprezentowani są też tłumacze anonimowi. Najbogatszy dorobek wykazują poeci XIX w. (zwłaszcza Benediktów, Berg, Siemionow). Obok nich — znany także z działalności na terenie polskim szermierz kulturalnego zbliżenia narodów słowiańskich — Dubrowski, jednocześnie autor pierwszej w języku rosyjskim większej pracy o Mickiewiczu⁶.

Autorom *Bibliografii* nie udało się odnaleźć niektórych przekładów wzmiankowanych w literaturze o Mickiewiczu (np. tłumaczeń księżny Zenaidy Wołkońskiej, Szigarina i innych⁷). Prawdopodobnie nie były one w ogóle publikowane.

Obejmująca blisko 2500 pozycji książka Stefanowicza i Kuranta jest wynikiem ogromnego nakładu pracy. Próba sprawdzenia kompletności *Bibliografii*, przeprowadzona na kilkuset przekładach posiadanych przez nasze biblioteki bądź znanych z wcześniejszych zestawień czy wzmianek bibliograficznych, świadczy o pełności radzieckiego zestawienia nader korzystnie⁸.

Autorzy książki docierali do każdego z notowanych druków⁹, porównując tłumaczenie z tekstem oryginału. Wobec szeroko stosowanych w XIX w. swobód translatorskich skrupulatność taka była konieczna. Poza ustaleniem właściwego autorstwa w wypadkach, kiedy imię Mickiewicza (częstokroć ze względów cenzuralnych) było przemilczane, autopsja umożliwiła identyfikację licznych przekładów tego samego utworu, figurujących pod różnymi tytułami, nieraz bardzo daleko odbiegającymi od tytułów właściwych. Jedynie na podstawie wglądu w tekst można było np. stwierdzić, że *Аллегория* to *Romantyczność*, *Упрямство* — *Rezygnacja*, że wiersz *Do D. D.* („Moja pieszczotka...“) może mieć nagłówki: *К Чауе*, *К Н...е* i *Таму*, zaś *Сочанка* [sic!] *moja* jest nowym „polskim“ tytułem *Rozmowy*.

Przykłady interesujących ustaleń, opartych o wnikliwe i sumienne podejście autorów do zbieranego materiału, są w *Bibliografii* liczne. Nasuwa się jednak uwaga, że wielki trud odnalezienia, a zwłaszcza zweryfikowania tak wielu przekładów nie został wyzyskany w pełni. Dotyczy to przede

⁶ П. Дубровский, *Адам Мицкевич*. Отечественные записки, 1858, nry 9—12. Wyd. osobne pt. *Адам Мицкевич*. Из очерков новейшей польской литературы. Санктпетербург 1858. W tekście liczne przekłady prozą, uwzględnione w *Bibliografii* (z wyjątkiem sporych fragmentów *Pana Tadeusza*, o czym zob. J. Gołabek, *Pan Tadeusz w przekładach słowiańskich*. Extrait du Bulletin de l'Academie Polonaise de Science et des Lettres. Cracovie 1924, s. 18).

⁷ S. Kułakowski (*Dzieła Adama Mickiewicza w przekładach na język rosyjski*. Kamena, I, 1933/1934, nr 10, s. 182) wymienia ponadto wśród tłumaczy Mickiewicza E. Boratyńskiego. Wspomina o nim również L. Połoński (*Mickiewicz w literaturze rosyjskiej*. Kraj, [Petersburg] 1885, nr 46).

⁸ Z kilkuset sprawdzonych pozycji nie odnaleziono w *Bibliografii* tylko dwóch; obie są małej wagi i niezupełnie zresztą pewne, bo zaczerpnięte z drugiej ręki. Są to: przekład *Rozmowy* N. Ługowskiego w piśmie *Одесский вестник* z r. 1858 (A. Mickiewicz, *Dzieła*. Wydał H. Biegeleisen. T. 4. Wiersze oryginalne, tłumaczenia i improwizacje. Lwów 1893, s. 57—58) i przedruk tłumaczenia N. Siemionowa *Sonetów krymskich* z r. 1883 (Kułakowski, *op. cit.*, s. 181).

⁹ Nie odnaleźli oni zaledwie kilku szczególnie rzadkich druków, jak np. *Grażyny* w tłumaczeniu P. Alabjina (Kjachta 1862).

wszystkim wypadków powracania nazwiska tego samego tłumacza przy przekładach jednego utworu. Czytelnik pragnący prześledzić historię przekładów np. wiersza *W imionniku K. R.* („Różnym losem...“) — znajduje na odpowiedniej stronie *Bibliografii* 5 pozycji Gerbela: *H. A...* („Два розных жребия нам вынуты судьбою...“), „Два розных жребия нам вынуты судьбою...“, *В альбом* („Два розных жребия нам вынуты судьбою...“), *В альбом Ржевуской* i *В альбом Каролине Ржевуской* — jednak bez możliwości ustalenia, czy Gerbel do tego wiersza powracał i pozostawił kilka redakcji tłumaczenia, czy też druga, trzecia i dalsze pozycje to zawsze ten sam tekst, ogłoszony pod różnymi tytułami. Trudności te pojawiają się bardzo często — co najmniej przy połowie tłumaczy. Cenne byłyby tu adnotacje (lub umowne znaki graficzne) pozwalające odróżniać:

a) odrębne przekłady jednego pióra (np. dwa przekłady Berga urywków *Pana Tadeusza*: naśladowanie z r. 1845 i przekład właściwy z r. 1858; przekłady Ogariewa wiersza *Do przyjaciół Moskali*: najpierw prozą, a potem poetyckimi);

b) warianty jednego przekładu (np. 3 tłumaczenia *Lilii* przez Rylejewa; pierwsze ma w druku wadliwy układ zwrotek, drugie jest brulionowym szkicem, trzecie oddaje właściwy kształt wiersza, zgodnie z intencją tłumacza);

c) odmiany czysto tytułowe, różniące się wyłącznie nagłówkiem (np. przekład Siemionowa, drukowany w czterech różnych wydawnictwach pod tytułami: *Ода к молодежи*, *Ода на молодость*, *Ода к молодости* i *Ода к юности*).

Uplastyczniliby to obraz pracy tłumacza nad utworem, umożliwiło ustalenie faktycznej liczby przekładów i oszczędziło badaczowi docierania do edycji dla niego zbędnych, bo nie różniących się tekstem.

Z dezyderatem wyraźnego uwidocznienia odmian tekstu wiąże się jeszcze inny. Autorzy, niewątpliwie dysponujący dużą wiedzą z zakresu dziejów twórczości Mickiewicza w Rosji, dzielą się nią z czytelnikiem raczej skąpo. Jeśli chodzi np. o kwestię interwencji cenzury, użytkownik *Bibliografii* musi kierować się własnymi domysłami. Przykład: przy drugim książkowym wydaniu *Pana Tadeusza* w przekładzie Berga (1907) zanotowano: „без пропусков“, co pozwala na wniosek, że wydanie pierwsze (Warszawa 1875) miało opuszczenia, najpewniej ze względów cenzuralnych. Czy domysł ten można również odnieść do wcześniejszych, ale nie odrębnych wydawniczo publikacji *Pana Tadeusza* w przekładzie tegoż Berga, pozostaje niepewne.

Podobnie ma się rzecz z księgoznawczą historią druków. Ze wstępu wiadomo, że niektóre pozycje *Bibliografii* są rzadkościami, nie znanymi autorom z autopsji. Zaopatrzenie ich choćby tylko uwagą „rzadkość“ wzbogaciłoby czytelnika o wiadomość *par excellence* bibliograficzną, trudną do uzyskania z innych źródeł.

Opisy bibliograficzne są oszczędne¹⁰, lecz w pełni umożliwiająca bez-

¹⁰ Cytujemy dla przykładu dwa opisy tej samej pozycji. Pierwszy z nich przytaczamy za Stefanowiczem i Kurantem, drugi za Piotrem Grzegorzczukiem (*Adam Mickiewicz*. UNESCO. Warszawa 1956, s. 256): 1) Крымские сонеты. Пер. О. Румера М[осква]. Гослитиздат 1948 стр. 60. Текст параллельный на польском и русском языках. — 2) Krymskie sonety. Przewod s polskiego O. Rumera. Pod red. M. Ryłskiego. Posleslovie M. Żiwowa. Chudożnik F. Konstantinow. Moskva 1948 s. 53. Tekst polski i rosyjski. Edycja bibliofilka.

błędną identyfikację druku. *Bibliografia* wskazuje — z reguły poprawnie — tytuł, nazwisko tłumacza, kolejność wydania, adres wydawniczy i objętość druku. Przy wydaniach zbiorowych i wyborach utworów wyszczególnia zawartość tomów.

Czasami opis uzupełniają nazwiska redaktorów i informacje o wstępach, posłowiach i rycinach. Zasada wyboru tych elementów nie jest jednakże jasna, nie decyduje tu bowiem ani doniosłość pozycji, ani wygląd karty tytułowej. Przy wileńskim wydaniu *Sonetów krymskich* (1935) zaznaczono: „С предисловием А. Миллера“, chociaż przedmowa ta zamyka się w jednym zdaniu („Нахожу, что перевод сонетов точен в выражении мысли оригинала и что очень будет любопытен так для читателя, как и для декламации“), pominięto natomiast przedmowę Winogradowa, poprzedzającą *Księgi pielgrzymstwa* (1918), mimo że jest ona pięćdziesięciostronicową rozprawą, uwidocznioną (tak samo zresztą, jak i poprzednia) na karcie tytułowej książki. Nazwisko tego samego redaktora, Maksyma Rylskiego, opuszczone w opisie *Sonetów krymskich* (1948), uwidoczniono przy wydaniu *Pana Tadeusza* (1954).

Wzmianki o rycinach występują szczególnie rzadko. Zasygnalizowano rysunki zdobiące wydanie *Konrada Wallenroda* z r. 1863, nie wspominając o stalorytach z pierwszego książkowego wydania tego utworu (1832); nie pominięto rysunków Kossaka do *Grażyny*, pominięto natomiast ilustracje Andriollego do *Pana Tadeusza*. Itp.

Układ *Bibliografii* jest bardzo przejrzysty. Materiał zgrupowano w pięciu działach: 1) wydania zbiorowe i wybory; 2) poezja (*Ballady i romanse*; wiersze z lat 1818—1825; sonety z r. 1826; *Sonety krymskie*; wiersze z lat 1826—1855; wiersze i improwizacje przypisywane Mickiewiczowi; poematy); 3) proza literacko-krytyczna (opowiadania i inne urywki prozą; artykuły o literaturze i sztuce; wykłady lozańskie; wykłady o literaturze słowiańskiej); 4) publicystyka (*Księgi narodu i pielgrzymstwa*; artykuły z Pielgrzyma Polskiego; artykuły z Trybuny Ludów); 5) listy (zbiory; tłumaczenia listów poszczególnych).

W obrębie poddziałów wszystkie przekłady jednego utworu są zgromadzone pod polskim tytułem oryginału i uszeregowane w kolejności ich ogłaszania. Poszczególne tłumaczenia, a także ich warianty, stanowią pozycje odrębne, podczas gdy przedruki połączono w pozycje zbiorowe i umieszczono przy odpowiednich pierwodrukach.

Poszukiwania ułatwiają cztery indeksy alfabetyczne: tytułów lub incipitów polskich, tytułów lub incipitów rosyjskich, nazwisk tłumaczy oraz tytułów periodyków i almanachów wymienionych w *Bibliografii*.

Układ ten, niewątpliwie dogodny w korzystaniu, w zestawieniu z nieco skąpymi opisami wydaje się niekiedy niemal rozrzutny. Dotyczy to przede wszystkim sposobu wielokrotnego cytowania tego samego druku. Na przykład rejestr przekładów *Sonetów krymskich* (jako całości) liczy 12 pozycji właściwych i szereg przedruków i zajmuje jedną stronicę książki. Wszystkie te tłumaczenia (z minimalnymi skrótami opisów), tj. prawie pełną stronicę tekstu, powtórzono przy każdym poszczególnym sonecie, a więc 18 razy. Praktycznym rozwiązaniem (pozwalającym nie tylko na oszczędność miejsca, ale ułatwiającym jednocześnie posługiwanie się indeksami i notowanie czy cytowanie odpowiednich zapisów) byłoby chyba ponumerowanie pozycji. Zastąpienie powtarzających się opisów numerami dałoby w omawianym

wypadku co najmniej 10 stron oszczędności i uwypukliło różnice w zainteresowaniu tłumaczy określonymi sonetami.

Czysto dyskusyjnie można by postawić pytanie, czy bibliografia przekładów Mickiewicza nie zyskałaby na przyjęciu układu chronologicznego, zalecanego przez teoretyków dla podmiotowej bibliografii osobowej¹¹. W odniesieniu do przekładów zastosował go z powodzeniem Marian Toporowski w swej ciekawej pracy *Puszkין w Polsce*. Prześledzenie losów poszczególnych utworów stałoby się wówczas cokolwiek trudniejsze (ale za pośrednictwem indeksu możliwe), zyskałoby się natomiast ciągły i dynamiczny rys dziejów słowa Mickiewicza w Rbjsji.

Syntetycznie omawia je wstęp redaktora książki — Stachiejewa. Ukazuje on w sposób wielostronny stosunek społeczeństwa rosyjskiego do Mickiewicza — człowieka, poety i rewolucjonisty, podaje oceny przekładów i dostarcza licznych wiadomości o recepcji dzieł Mickiewicza. Informacje wstępu rzucają na dane bibliograficzne nowe światło. Na przykład w okresie, kiedy pojawiają się liczne tłumaczenia, dekabrysta Wilhelm Küchelbecker uczy się w twierdzy języka polskiego, by móc czytać Mickiewicza w oryginalnym; nie czekając przekładu, Hercen wpisuje do swego dziennika polski tekst wiersza *Do matki Polki*; 7 wydań *Wallenroda* na przestrzeni lat 1858—1863 zbiega się z ożywieniem wolnościowej myśli politycznej przy pewnym złagodzeniu cenzury; liczba wydań ostatnich lat uzyskuje wymowę na tle wysokości nakładów: do 1 stycznia 1955 wydrukowano w Związku Radzieckim 750 000 egzemplarzy utworów Mickiewicza.

Sens liczb i faktów zawartych w cennej pracy radzieckich bibliografów jest jednoznaczny: od przeszło 120 lat Mickiewicz jest w Rosji nieprzemijająco wielki, żywy i bliski.

Ksenia Kostenicz i Zofia Makowiecka

Eugeniusz Sawrymowicz, JULIUSZ SŁOWACKI. Wydanie drugie. Warszawa 1956. Wiedza Powszechna, s. 266, 1 nlb.

Książka Eugeniusza Sawrymowicza o Słowackim posiada dwa wydania (pierwsze z r. 1955) — różniące się pod względem graficznym, natomiast prawie identyczne pod względem merytorycznym, dodane bowiem w wydaniu drugim pozycje bibliograficzne¹ nie wpłynęły ani na rozszerzenie tekstu, ani na jego zmianę. Jeśli chodzi o podaną bibliografię przedmiotu, zastrzeżenia budzi jej zawartość oraz układ. W spisie umieszczono np. czterotomową monografię Kleinera², dla przeciętnego odbiorcy trudno czytelną, pominięto zaś jednotomową monografię tegoż autora³, bardziej dla niefachowców dostępną i nowszą. Poza tym — ponieważ bibliografia, i słusznie, jest wy-

¹¹ Por. H. Hleb-Koszańska, *Wytyczne bibliografii Joachima Lelewela*. (Z problemów bibliografii osobowej). Biuletyn Państwowego Instytutu Książki, I, 1948, nr 5, s. 5.

¹ J. Maciejewski, *Słowacki w Wielkopolsce*. Szkice i materiały. Wrocław 1955. — J. Słowacki, *Balladyna*. Opracował i wstępem poprzedził Wacław Kubacki. Warszawa 1955.

² J. Kleiner, *Juliusz Słowacki*. Dzieje twórczości. T. 1—4. Warszawa 1919—1927.

³ J. Kleiner, *Słowacki*. Wyd. 2. Poznań 1947.